

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2018.30.312

Joanna Szadura

ORCID: 0000-0001-7448-2602

NOWA PUBLIKACJA POLSKICH KOGNITYWISTÓW

Dociekania kognitywne, red. Agnieszka Libura, Daria Bębeniec, Hubert Kowalewski, Kraków: Universitas, 2018, 245 s.¹.

Dociekania kognitywne to dziesiąta pozycja serii *Językoznawstwo kognitywne. Studia i analizy* redagowanej przez Jolantę Antas, Zofię Berdychowską, Marcelę Świątkowską i Elżbietę Tabakowską², a wydawanej przez Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”. Najnowszy tom został zredagowany przez trójkę lingwistów: polonistkę Agnieszkę Liburę oraz anglistów – Darię Bębeniec i Huberta Kowalewskiego; monografia stanowi dobry przykład współpracy dwu ośrodków badawczych: wrocławskiego i lubelskiego.

Książka wpisuje się w nurt badań nad językiem jako kluczem do poznania kultury. Jak deklarują redaktorzy, „patronują” jej kluczowe dla lingwistyki kognitywnej *Dociekania filozoficzne* Ludwika Wittgensteina (1953/2000) oraz *Dociekania semantyczne* Anny Wierzbickiej (1969). Artykuły, jakie zaprezentowano w zbiorze, są świadectwem tych inspiracji, ukazują również rozwój i zróżnicowanie polskiego językoznawstwa kognitywnego.

Tekstem otwierającym zbiór jest artykuł Jerzego Bartmińskiego (*O profilowaniu pojęć z punktu widzenia etnolingwistyki kognitywnej*) podsumowujący lubelskie badania nad koncepcją profilowania bazowych wyobrażeń utrwalonych w językowym obrazie świata. Badacz w pierwszej kolejności omawia kwestię uzasadnienia użycia określenia *kognitywny* dla nazwania prac prowadzonych w kręgu językoznawców skupionych wokół rocznika „Etnolingwistyka” i określa miejsce, jakie lubelska etnolingwistyka kognitywna zajmuje w głównym nurcie kognitywistyki. Omawia założenia metodologiczne lubelskiej etnolingwistyki oraz jej podstawowe instrumentarium pojęciowe (językowy obraz świata, stereotyp, definicja kognitywna, punkt widzenia i perspektywa interpretacyjna, profilowanie i profil, podmiot, wartości).

¹ W omawianej książce opublikowano część referatów wygłoszonych podczas konferencji „Cognitive Linguistics in the Year 2015” (Lublin, 24–26 september) zorganizowanej przez Instytut Filologii Angielskiej UMCS w Lublinie.

² Dotychczas w serii ukazało się dziewięć pozycji, zob. Przybylska 2002; Kopka 2002; Żabicka 2002; Kinowska 2003; Jäkel 2003; Korwin-Piotrowska 2006; Przybylska 2006; Wiraszka 2015; Karczewski 2016.

Najwięcej miejsca poświęca profilowaniu i profilowi, które omawia na przykładach ludowych – KONIA, OGNIĄ, WODY, GWIAZD, ZŁOTA, oraz ogólnonarodowych – MATKA, RODZINA, LUD, DOM, PRACA, HONOR, z których trzy ostatnie zostały opracowane porównawczo w ramach międzynarodowego konwersatorium EUROJOS³. Ostatecznie badacz stwierdza, że koncepcja profilowania pozwala metodycznie interpretować wielość językowych obrazów świata, bo „profile to różne subiektywne wizje świata (przedmiotu, zdarzenia), różne podmiotowe warianty jego językowo-kulturowego obrazu” (s. 40).

Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (*Kulturowe modele znaczeń emotywnych*) zajmuje się kulturowym aspektem badań semantycznych nad językiem emocji. Przyjmuje, że komunikacja werbalna nie gwarantuje przenoszenia w pełni identycznych znaczeń i że z powodu nieuchronnej subiektywności i wybiórczości – zawsze zachodzi w niej zjawisko aproksymacji semantycznej (czyli używania znaczeń przybliżonych) i związana z nim rekonceptualizacja. Dowodzi, że nie można w nich nie uwzględniać kulturowych modeli i scenariuszy. Za Geertem Hofstede przyjmuje postulat wykorzystania pięciu głównych, pozyskiwanych na drodze badań kwestionariuszowych, wymiarów charakteryzujących każdą kulturę (indeks dystansu do władzy i uznawania hierarchii społecznej; indeks unikania niepewności; indeks indywidualizmu i kolektywizmu; indeks przykładania wagi do osiągnięć i relacji; indeks orientowania się na cele długo- i krótkoterminowe). Indeksy, angielskie i polskie, odnoszące się do wymiaru indywidualizmu i kolektywizmu, badaczka wykorzystuje w swojej analizie. Korzysta również z koncepcji rejonów pamięci Pierre'a Nory, którym – w pewnym zakresie – towarzyszą uniwersalne odczucia i emocje. Zestaw Nory badaczka proponuje uzupełnić o rejon języka, który jej zdaniem odpowiada za szereg rejonów pamięci kulturowej. Omawia prototypowy scenariusz zdarzenia emotywnego oraz przyjętą metodologię badań wykorzystujących dane z korpusów równoległych polsko-angielskich i angielsko-polskich oraz specjalnych kwestionariuszy (*Kwestionariusz online sortowania i kategoryzacji uczuć/emocji*). Analizuje nazwy takich emocji, jak: pol. *szczęście, wina, wstyd, strach* i ang. *happiness, guilt, shame, fear*, i ukazuje, że międzyjęzykowa ekwiwalencja nie dotyczy pojedynczych leksemów, ale całych klasterów pojęciowych. Autorka ukazuje bogate *spectrum* możliwości wykorzystania materiałów korpusowych jako: 1) materiału ilustracyjnego, 2) materiału do generowania wzorców kolokacyjnych i ich frekwencji (w języku polskim i angielskim), 3) jako materiału badawczego do omówienia konstruowania znaczeń oraz metaforyki polskiego i angielskiego języka emotywnego. Wnioski, jakie formułuje, dotyczą po pierwsze dowartościowania roli emocji (jako czynnika towarzyszącego triadzie pojęć stanowiących centrum systemu pojęciowego) oraz różnic w ich parametryzacji w różnych kulturach. Oczywiście kwestią kolejną jest metoda ich opisu. Badaczka wiele nadziei pokłada w metodach korpusowych i statystycznych. Wyniki otrzymane tą drogą wymagają jednak zawsze uważnej analizy semantycznej uwzględniającej komponent kulturowy.

³ W wydawnictwie UMCS ukazały się dotychczas trzy tomy *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: DOM, t. 3: PRACA, t. 5: HONOR (zob. LASiS). Dwa kolejne, tj. EUROPA i WOLNOŚĆ, ukazą się w najbliższym czasie.

Marta Falkowska przedmiotem swoich analiz uczyniła leksykalne pole ‘empatii’, które eksploruje, wykorzystując dane słownikowe oraz korpusowe. Przedmiotem analizy czyni współczesną polszczyznę. Na drodze analiz stwierdza, że ze słowem *empatia* łączy się komponent intelektualny i emocjonalny. Kojarzy je następnie z takimi bliskoznacznikami, jak: *rozumienie, wyrozumiałość, litość, miłosierdzie, wycucie, takt, solidarność, współczucie* i *wyrozumiałość*, i dokonuje rekonstrukcji struktury pola ‘emaptia’. Najbliżej słowa *empatia* lokuje się, jej zdaniem, *współodczuwanie*.

Marta Dobrowolska-Pigoń podjęła badania nad domeną STRACHU. Przedmiotem swojej analizy uczyniła właściwości semantyczne czasowników strachu oraz częstość ich występowania w konstrukcjach składniowych. Za materiał badawczy posłużyły jej dane korpusowe. Na tej podstawie rekonstruuje semantykę czasowników nazywających STRACH oraz stara się zdiagnozować ich pozycję – centralną lub peryferyjną. Za kluczową dla swoich badań uznaje nieostrość granic między kategoriami (przywołuje stanowiska psychologów i lingwistów kognitywnych, w tym prace Agnieszki Mikołajczuk). Na drodze analiz dowodzi, że profilowanie stanu emocjonalnego jest zależne nie tylko od znaczenia czasownika oraz sytuacji jego użycia, znajduje również odzwierciedlenie w konstrukcjach składniowych, np. czasownik *bać się* „najliczniej spośród analizowanych czasowników reprezentowany w korpusie i najmocniej, jak się wydaje, związany z centrum kategorii STRACHU, najczęściej pojawia się w konstrukcjach dopełniaczowych, profilujących sytuację prototypowej reakcji emocjonalnej w rodzaju strachu: trajektor wskazuje podmiot emocji, a landmark rzecz lub zdarzenie stanowiące rozpoznane zagrożenie” (s. 111).

Ewa Kowalska-Stasiak na podstawie badań ankietowych opisuje, jak studenci – przyszli nauczyciele – konceptualizują proces NAUCZANIA. Swoją analizę łączy z modelami pedagogii potocznych⁴ związanymi z postrzeganiem wiedzy, uczenia, nauczyciela i procesu dydaktycznego, jakie zaproponowali Bruner i Olson⁵. Zebrany materiał pozwolił badaczce na zrekonstruowanie 4 modeli NAUCZANIA: 1) uczenie się przez naśladowanie: nabywanie umiejętności praktycznych; 2) uczenie się wskutek ekspozycji na działania dydaktyczne: nabywanie wiedzy deklaratywnej; 3) postrzeganie dzieci jako myślących: rozwój wymiany intersubiektywnej i 4) dzieci jako wiedzący: zarządzanie wiedzą „obiektywną”. Owe wyidealizowane modele w praktyce, zdaniem Ewy Kowalskiej-Stasiak, tworzą model złożony obejmujący interakcje pomiędzy wszystkimi uczestnikami procesu nauczania.

O konceptualizacji MAŁŻEŃSTWA we współczesnym katolickim dyskursie religijnym (tj. zbiorze wypowiedzi tworzonym przez społeczność religijną) pisze Marta Chojnacka-Kuraś. Po przeprowadzeniu analizy wybranych źródeł badaczka rekonstruuje model małżeństwa uwzględniający trzy podmioty (tj. męża, żonę i Boga) sytuujące się w rozbudowanej ramie katolickiej wspólnoty małżeńskiej. Oparcie analiz tylko na trzech tekstach (były to dwie książki autorskie, zob. Nosowski

⁴ Wiedza potoczna jest rozumiana w psychologii poznawczej jako wiedza ukryta, niejawną, transferowana w nowe sytuacje i powiązana z pamięcią jawną i niejawną, odgrywa ważną rolę w poznaniu społecznym; zob. Nęcka, Orzechowski, Szymura 2013; Wojciszke 1991.

⁵ Zob. Bruner 2010; Olson, Bruner 2008.

2010; Kiedio 2014 oraz opracowany przez Instytut Analiz Społecznych i Dialogu Laboratorium WIEZI raport *Małżeństwo: reaktywacja*, 2009) może rodzić jednak pytanie o reprezentatywność dokonanego wyboru.

Hanna Kaczmarek oraz Elżbieta Pawlikowska-Asendrych na podstawie danych słownikowych, korpusowych oraz kwestionariuszy rekonstruuja usieciowaną strukturę semantyczną niemieckiego HAUS 'DOM'. Uwzględniają domeny: PRZESTRZENI, LOKALIZACJI, RELACJI CAŁOŚĆ-CZĘŚĆ, MATERIAŁU, ZAWARTOŚCI, CZYNNOŚCI oraz WARTOŚCI. Zaskakuje brak odwołania się do kluczowego dla etnolingwistycznych badań porównawczych nad DOMEM tomu *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS 1), w którym ukazało się nie tylko przedstawienie DOMU jako konceptu uniwersalnego i specyficznego kulturowo (autorstwa Jerzego Bartmińskiego, LASiS 1: 15–34), ale przede wszystkim opracowany na podstawie podobnych danych artykuł Moniki Grzeszczak DOM (HAUS i HEIM) w *języku niemieckim* (LASiS 1: 311–342).

Józef Marcinkiewicz zajmuje się natomiast problemami związanymi z transferem (przenoszeniem wzorca) kategorii liczby z języka litewskiego do polskiego. Chodzi przede wszystkim o konflikt konceptualizacji, który leży u podstaw odmiennych paradygmatów rzeczowników o defektywnej fleksji (*plurale i singulare tantum*). Kluczem do rozpoznania ich motywacji jest semantyka. Na podstawie przykładów pisemnych i ustnych Józef Marcinkiewicz przedstawia bogaty zestaw przykładów, które pozwalają mu na sformułowanie wniosku, że „konceptualny marker ilości” świadczy o różnych konceptualizacjach i zróżnicowanych obrazach świata.

Paulina Nalewajko to autorka tekstu poświęconego scenom walki w *Wiedźminie* A. Sapkowskiego w wersji polskiej oraz w angielskim tłumaczeniu. W swojej analizie rekonstruuje przyjętą przez autora tekstu polskiego strategię opartą na ikoniczności. Opisuje również możliwości przeniesienia jej na język tłumaczenia.

Krystyna Waszakowa pokazuje z kolei procesy integracji przestrzeni mentalnych (G. Fauconniera i M. Turnera) wyrazów pochodnych słowotwórczo od wyrazu *biopenetracja*, które można zastosować do interpretacji *compositów* słowotwórczych jako struktur tekstowych, występujących w wypowiedzi *on-line*. Badaczka rekonstruuje proces wyłaniania się nowego pojęcia (amalgamatu, ang. *blend*). Podkreśla dynamiczność znaczenia i związek semantyki z konkretnym dyskursem.

Ogólnie można powiedzieć, że omawiana publikacja przynosi interesujący przegląd prac polskich lingwistów kognitywnych, który jest zarówno podsumowaniem i uporządkowaniem dotychczasowych badań, jak i świadectwem poszukiwania nowych narzędzi badawczych. Znakiem czasu jest częste korzystanie z korpusów językowych, do których odwołują się (w różnym stopniu) prawie wszyscy autorzy, choć reprezentatywność korpusowych danych jest dyskusyjna.

Literatura

- Bruner Jerome, 2010, *Kultura edukacji*, Kraków.
Jäkel Olaf, 2003, *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu. Kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*, Kraków.

- Karczewski Daniel, 2016, *Generyczność w języku i myśleniu. Studium kognitywne*, Kraków.
- Kiedio Ewa, 2014, *Osobliwe skutki małżeństwa*, Warszawa.
- Kinowska Aleksandra, 2003, *Konceptualizacja miłości i nienawiści w powieści „Wichrowe Wzgórze” Emily Brontë i jej polskich przekładach*, Kraków.
- Kopka Sonia, 2002, „Rzucać” – co, czym, kto, kogo? *Studium znaczeniowe*, Kraków.
- Korwin-Piotrowska Dorota, 2006, *Powiedzieć świat. Kognitywna analiza tekstów literackich na przykładach*, Kraków.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 3. *PRACA*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartminska, Lublin 2016; t. 5. *HONOR*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.
- Nęcka Edward, Orzechowski Jarosław, Szymura Błażej, 2013, *Psychologia poznawcza*, Warszawa.
- Nosowski Zbigniew, 2010, *Parami do nieba. Małżeńska droga świętości*, Warszawa.
- Olson David, Bruner Jerome, 2008, *Folk psychology and folk pedagogy*, [w:] *Handbook of education and development: new models of learning, teaching, and schooling*, red. David Olson, Nancy Torrance, Malden, MA, s. 9–27.
- Przybylska Renata, 2002, *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Kraków.
- Przybylska Renata, 2006, *Schematy wyobrazeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u-*, Kraków.
- Wierzbicka Anna, 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław.
- Wiraszka Łukasz, 2015, *Kategoria punktu widzenia w przekładzie ustnym z perspektywy językoznawstwa kognitywnego. W relacji język polski – język angielski*, Kraków.
- Wittgenstein Ludwik, 1953/2000, *Dociekania filozoficzne*, przeł., wstępem poprzedził i przypisami opatrzył Bogusław Wolniewicz, wyd. 2, Warszawa.
- Wojciszke Bogdan, 1991, *Procesy oceniania ludzi*, Poznań.
- Żabicka Aleksandra, 2002, *Pojęcie jaźni: konceptualizacja i wyrażanie a język*, Kraków.